

BƏRK VƏ YUMŞAQ BUĞDALARA AİD INTRODUKSIYA MATERIALININ İLKİN EKOLOJİ SINAĞI

Flora Əhmədova, Gülşən Mirzəyeva

*Azərbaycan Respublikası Kənd Təsərrüfatı Nazirliyinin Əkinçilik Elmi-Tədqiqat İnstitutu,
flora.ahmad@inbox.ru*

Minlərlə dənli taxıl bitkilərini cəmləşdirən dünya genefondundan alınmış introduksiya materialının Azərbaycanın müxtəlif torpaq-iqlim şəraitli bölgələrində əkilərək vacib aqronomik xüsusiyyətlərə görə tədqiq edilməsi keyfiyyətli və məhsuldar, biotik və abiotik amillərin təsirinə qarşı davamlı sort və hibridlərin alınması üçün seleksiyaya zəngin material bazası verir. Bərk və yumşaq buğda sortnümünələrinin ilkin ekoloji sınaqlarının keçirilməsi, həyat tərzinə, motifliji əlamətlərə, məhsuldarlığa, xəstəliklərə davamlılığa görə kompleks qiymətləndirilməsi və hibridləşmədə istifadəsi tövsiyə olunacaq sortnümünələrin sonrakı tədqiqatlar üçün seçilməsi yeni sortların yara-
dılması işində ilkin mərhələlərdən biri kimi mühüm əhəmiyyət daşıyır.

Bu məqsədlə 2020-2021-ci illərdə CIMMYT və ICARDA-dan introduksiya olunmuş 10 pitomnikdə toplanmış 874 bərk və yumşaq buğda sortnümünəsi AR KTN ET Əkinçilik İnstitutunun Abşeron Yardımçı Təcrübə Təsərrüfatında (YTT) əkilmişdir. Əkilmiş nümunələrə bütün inkişaf faza-
larında ümumi qəbul edilmiş metodikalara uyğun olaraq aqrotexniki qulluq göstərilmişdir. Nümunələr üzərində vegetasiya müddəti ərzində fenoloji müşahidələr aparılmış, onların inkişaf tipi, sünbülləmə müddətləri (yanvarın 1-dən sünbülləmə tarixinə qədər olan günlərin sayı) müəyyən edilmiş, boyları ölçülmüş və orta boy göstəriciləri hesablanmış, xəstəliklərə qarşı davamlılığı öyrənilmiş, məhsuldarlıq göstəriciləri təyin edilmişdir. Xəstəliklərdən sarı və qonur pas, unlu şəhə görə dünya standartlarına uyğun şkalalar üzrə qiymətləndirmə aparılmışdır. Yığımdan əvvəl buğda ge-
notipləri morfoloji əlamətlərə, arxitektonikaya, gövdənin yatmaya qarşı davamlılığına və yetişmə müddətinə görə də qiymətləndirilmişdir.

Məlum olmuşdur ki, tədqiq edilən nümunələrin təqribən 48%-i payızlıq, 10%-i yarımyazlıq və 42%-i yazlıq tipli olmuşdur. Türkiyə, CIMMYT və ICARDA-nın birgə proqramı əsasında tərtib edilmiş pitomniklərdə əsasən fakultativ və payızlıq, birbaşa CIMMYT və ICARDA-dan alınmış pi-
tomniklərdə isə yazlıq nümunələr sayca üstünlük təşkil etmişdir. Payızlıq yumşaq buğdalarda kütləvi sünbülləmə aprel ayının sonu və mayın əvvəlinə, yarımyazlıq, yazlıq yumşaq və bərk buğ-
dalarda isə aprel ayının III və may ayının I on günlüklərinə təsadüf etmişdir. Bu, Abşeronda intro-
duksiya olunmuş buğda sortnümünələri üçün optimal sünbülləmə müddəti hesab oluna bilər. Bit-
kinin boyu yumşaq buğdalarda 81-120 sm, bərk buğdalarda 78-105 sm həddində olmuş, seçi-
lən nümunələrin orta boyu isə 80-100 sm həddində götürülmüşdür.

Xəstəliklərdən unlu şəh çox geniş (2-8 intervalda) yayılmışdır. Sarı və qonur pasla sırayətlən-
mə yumşaq buğdalarda 10-70 S, bərk buğdalarda isə 5-10 S həddində olmuşdur. Tədqiq edilən
nümunələrin təqribən 88%-i unlu şəhlə, 42%-i sarı pasla, 19%-i qonur pasla müxtəlif dərəcədə sıra-
yətlanmışlar.

Yazlıq və payızlıq yumşaq buğdalarda məhsuldarlıq 200-995 q/m², bərk buğdalarda 240-550
q/m² intervalında dəyişmişdir. Yumşaq buğdalar içərisində yüksək məhsuldar, bərk buğdalar içə-
risində isə aşağı və orta məhsuldar nümunələrin sayı daha çoxdur.

Vegetasiya ilinin sonunda əlverişli genotiplərin seçilməsində öyrənilmiş morfofizioloji əla-
mətlərin optimallığı nəzərə alınmış, sünbülləmə müddətinə və boyun optimallığına diqqət yetiril-
mişdir. Bir sıra morfofizioloji əlamətləri xarakterizə edən göstəricilər təhlil edilərək, öyrənilmiş
materiallar içərisindən xəstəliklərə davamlı (R) və orta davamlı (MR), gövdəsi yatmayan, optimal
sünbülləmə müddətinə (110-127 gün) malik, məhsuldarlığı yüksək (600 q/m² və daha artıq) olan
nümunələr geniş fizioloji tədqiqatlar aparmaq məqsədilə növbəti ildə sahəsi genişləndirilərək əkil-

mək üçün seçilmişdir. Seçmə prosesində Tale-38 yumşaq, Bərəkətli-95 sortu isə bərk buğdalar üçün nəzarət variantı kimi götürülmüşdür.

Beləliklə, 2020-2021-ci illərdə Beynəlxalq Seleksiya mərkəzlərindən introduksiya olunmuş bərk və yumşaq buğda sortnünunələrinin Abşeron şəraitində ilkin ekoloji sınağının nəticəsi kimi payızlıq yumşaq buğda pitomniklərindən 57, yazlıq yumşaq buğda pitomniklərindən 17, bərk buğda pitomniklərindən 13 nümunə olmaqla cəmi 87 perspektiv buğda nümunəsi seleksiya işlərinə cəlb edilmək üçün seçilmişdir ki, bunlardan 74-ü yumşaq, 13-ü bərk buğdalara aiddir.

Sonda qeyd etmək istəyirik ki, Əkinçilik ET İnstitutu 1996-cı ildən başlayaraq, elmi-texniki əməkdaşlığa dair bağlanmış müqavilələrə əsasən CIMMYT və ICARDA ilə buğda seleksiyası sahəsində genetik materialların introduksiya və mübadiləsini həyata keçirir. Kifayət qədər uzun bir dövrü əhatə edən bu qarşılıqlı faydalı elmi əməkdaşlıq çərçivəsində aparılan tədqiqatlar nəticəsində 2005-2017-ci illər ərzində ET Əkinçilik İnstitutu əməkdaşlarının müəllifi olduğu 7 (Əzəmətli-95, Nurlu-99, Qobustan, Tale-38, Qızıl buğda, Günəşli, Ləyaqətli-80), 2021-ci ildə isə 5 (Göytəpə, Səma, Dəyirman, Xırman, Cümhuriyyət-100) bərk və yumşaq buğda sortu yaradılmış, rayonlaşdırılmış, seleksiya nailiyyətlərinin dövlət reyestrinə daxil edilmiş və patentləşdirilmişdir.

Buğda seleksiyası sahəsində elmi tədqiqat işlərinin arealının işğaldan azad edilmiş torpaqlara qədər genişləndirilməsi gələcəkdə həmin bölgənin ekoloji şəraitinə tamamilə uyğun yeni sort və hibridlərin alınmasında uğurlu nəticələrin əldə olunmasına zəmin yaradır.